

Светлана Томин
Универзитет у Новом Саду
arsenije@ptt.rs

Наташа Половина
Универзитет у Новом Саду
natasapolovina@hotmail.com

Дечанска повеља кнегиње Милице – монахиње Јевгеније*

ABSTRACT: Tomin Svetlana, Polovina Nataša, *Dečanska povelja kneginje Milice – monahinje Jevgenije* (The Dečani Monastery Charter of Princess Milica – Nun Eugenia). "Poznańskie Studia Slawistyczne" 11. Poznań 2016. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, pp. 219–232. ISSN 2084-3011.

This paper deals with the Dečani Monastery Charter of Princess Milica – nun Eugenia (1397) in the light of her royal and founding activities, as well as her literary creativity. The certificate with which Princess Milica returns to the Monastery of Visoki Dečani its deprived estates and gives it the new ones represents an autobiographical written document of high artistic value, but also a peculiar picture of the epoch which is projected through the image and work of one of the most intelligent women of Serbian Middle Ages.

KEYWORDS: prayer; preamble to a charter; wife; mother; nun; lady; founder; identity; topos; ideology

Средњовековно хришћанско друштво имало је амбивалентан однос према жени, смештајући је у различите, па чак и сасвим опречне вредносне категорије. У многим делима средњовековне књижевности жена је представљена као виновник зла и инкарнација ђавола, али постоје и бројна сведочанства о писменим, образованим и духовљеним женама средњег века, најчешће припадницама виших друштвених слојева, које су активно учествовале у интелектуалном животу, а понекад и самостално владале државом (Томин 2007; Томин

*Рад је настао као резултат истраживања на пројекту *Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности* (178005), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2011). У српским средњовековним земљама учешће жена у државном и друштвеном животу било је посебно интензивно у доба након Косовске битке (Кашанин 2002: 230). Државу је у тим тешким временима водила кнегиња Милица (потоња монахиња Јевгенија и великосхимница Јефросинија), удовица кнеза Лазара, „владарка и мудри државник” (Радојичић 1960: 331), уз помоћ монахиње Јефимије (Кашанин 2002: 230), која се сматра и првом српском књижевницом. Новонастале политичке и историјске прилике захтевале су нове начине владавине, а нови облици владавине, сматра се, наметнули су и нове захтеве уметности, што се нарочито јасно уочава у књижевним стремљењима онога времена (Маринковић 1998: 8). Отуда је Милан Кашанин помишљао да „можда у декоративности архитектуре и у сензибилности сликарства, у порасту осећајности и поетичности књижевности крајем XIV и почетком XV века, треба, поред других чинилаца, видети и утицај жена” (Кашанин 2002: 230).

О врлинама и способностима кнегиње Милице писао је још Константин Филозоф у *Житију деспота Стефана Лазаревића*, поредећи је са Одисејем (Константин Филозоф 1989: 86). Поред тога, у науци је већ скренута пажња на важан податак из овог *Житија* – да је деспот Стефан био „изузетан још као млад; и био је васпитаван од благочастивих и из дана у дан показиваше се да ће у свему бити обдарен: у говору, и у делу, чиме се истицао” (Константин Филозоф 1989: 86). Ђорђе Сп. Радојичић претпостављао је да су ти „благочастиви”, који су се старали о Стефановом васпитању, могли бити Јефимија и Данило Млађи (Радојичић 1972: 405), али да је заслуге свакако имала и кнегиња Милица, „жена изузетних способности”, захваљујући којој је Стефан „васпитан најбоље што може бити” (Радојичић 1963: 186).

О књижевним склоностима кнегиње Милице речито говоре исправе које је она издавала: писма (у Дубровачком архиву сачувано је девет њених писама) (Маринковић 2001: 33) и, нарочито, повеље. Иако по својој основној намени представљају списе правног карактера, српске средњовековне повеље често је красила и уметничка вредност, поготово када је реч о уводним деловима формулара – аренги и експозицији. Данас се зна за седам повеља које је кнегиња Милица – монахиња Јевгенија издала манастирима у Светој Гори: Хиландару, Лаври Св. Атанасија, манастиру Пантелејмону (Грковић 1993:

22–23; Маринковић 2001: 34). Најстарија Миличина повеља издата је око 1392. године; још увек кнегиња, она заједно са синовима поклања Хиландару цркву на Ибру. Све остале повеље издаје као монахиња Јевгенија, и скоро увек заједно са синовима. И последња сачувана повеља је упућена Хиландару, писана пред њену смрт, 1405. године (Маринковић 2001: 34). Међу сачуваним Миличиним повељама, само једна се односи на српске земље – повеља манастиру Високим Дечанима (Бабић 1972: 143)¹.

Повеља кнегиње Милице манастиру Дечанима (преглед ранијих издања, српскословенски текст и осавременењу језичку верзију даје Младеновић 2007: 391–399) издата је, претпоставља се, јуна 1397. године². Посетивши опустели манастир и затекавши га у лошем стању, Милица, тада већ монахиња Јевгенија, са синовима Стефаном и Вуком издаје повељу којом манастиру враћа одузета имања и поклања нова. Повеља се налази у књизи треће верзије Дечанске хрисовуље Стефана Уроша Трећег (Ивић и Грковић 1976: 20)³, коју је потписао и Стефан Душан, а чува се у Архиву Српске академије наука и уметности, у Збирци рукописа и старих штампаних књига, под бројем 360. Хрисовуља је исписана у пергаментној књизи; седам почетних листова првог кватерниона је изгубљено, а од повеље је остало 68 листова, односно 2974 сачувана реда. Поред хрисовуље Стефана Уроша Трећег у истој књизи се налази још неколико текстова из каснијег времена, међу којима и „непотпуни текст повеље монахиње Евгеније (кнегиње Милице)” (Ивић, Грковић 1976: 20).

Историјске прилике које су претходиле издавању повеље везане су за битку код Никопоља (1396) у којој је, као турски вазал, морао

¹ Жива градитељска активност у српским средњовековним земљама знатно је успорена после Косовске битке 1389. године. Првих година након битке, најистакнутије српске породице – Лазаревићи и Бранковићи – више се старају о склањању богатства у дубровачке ризнице или о обнављању и стицању киторских права у манастирима Свете Горе (рачунајући на Свету Гору као могућни азил у случају губитка власти и поседа), него о подизању нових задужбина у земљи. Најревноснији у том погледу били су чланови кнежевске породице – Милица, Стефан и Вук. Милица се крајем XIV века трудила око довршавања Љубостиње, а старала се и о манастиру Сисојевац.

² Младеновић је датира период између 1397. и 1402. године.

³ У науци су познате три верзије Дечанске хрисовуље по рукописима из XIV века, када је манастир и основан, као и један позни препис из XVIII.

да учествује и Стефан Лазаревић. Након битке, Турци су провалили у државу Вука Бранковића, попленили је, а потом је, онако похарану, доделили Миличином сину на управу. Тако су Високи Дечани од 1397. до 1402. били под влашћу кнеза Стефана Лазаревића. Већ у јуну 1397. године Милица је посетила Косово и Дечане, обновила манастир и постала његов други ктитор (Перић 1988: 23).

Премда несумњиво значајна са правног и културноисторијског становишта, Миличина повеља одликује се изузетном уметничком вредношћу. Међу осталим исправама кнегиње Милице, али и у контексту других повеља оног времена, Дечанска повеља издваја се по томе што се у њој налази „највише литерарних елемената од свих сличних текстова тога времена” (Грковић 1993: 22–23). Висока уметничка вредност овог текста видљива је већ у аренги, у којој се не открива само Миличино познавање раније дипломатичке традиције, већ и познавање књижевне топике, засноване на идејама и цитатима из Старог завета, пре свега из Давидових псалама (Вујошевић 2003: 228).⁴ Повеља почиње Псалмом (Псалми Давидови 25, 8)⁵ карактеристичним за настојање да се употребом библијске метафоре манастир означи као дом Господњи (Марјановић-Душанић 2007: 361):

„Волећу те, Господе, снаго моја!” и „Господе заволех лепоту Твога дома и место уселења Твоје славе”, рече божански Давид. Јер светло сада ликује, весељем украшавајући се, божанска црква данас и Христ, радујући се, вапије, украшена благошћу духа, снага моја јеси и песма. Стога певаћу ти у све дане мога живота, јер се моја душа припи уз Тебе а мене прими Твоја десница пошто сада онај ко добро цвета види се као одевен царском порфиром, умножавањем добрих дела и као плодна лоза на брегу Божјег дома. Синови, као изданци маслине, носећи границе добротворства и превазилазећи чинове оних првих, као добротвори један другог престижу. Побожношћу и покорношћу цареви су силни (...) (Младеновић 2007: 396).

С обзиром на учесталост Псалма 25, 8 у аренгама српских средњовековних повеља (па и у житијној књижевности) (Станојевић, Глумац 1932), може се рећи да је кнегиња Милица добро владала језиком тзв. „политичке теологије”, који је своје извориште имао у Светом писму.

⁴ Старозаветни мотиви били су чести у аренгама српских повеља, и имали су своју богослужбену, теолошку и политичку функцију.

⁵ Сви наводи из Светог писма дати према: Библија или Свето писмо 1993.

Према мишљењу Смиље Марјановић Душанић, аренга Миличине повеље Дечанима „срочена је као својеврсна намера да се даровањем обитељи светог краља приближе две независне меморије: она која се односи на спомен светог ктитора Дечана, и новостворена меморија «светопочившег кнеза»”, што је свакако погодновало и жељи дечанског братства да култу оснивача манастира припреми шире прославне саставе који би дефинисали светитељство новог мученика (Марјановић-Душанић 2007: 361). За Драгишу Бојовића, псаламски почетак Миличине повеље је „у знаку химничног слављења Цркве Христове, које се завршава похвалом монашком животу” (Бојовић 2014: 30).

У наставку повеље, у аутобиографском исказу који је такође формулисан у духу раније традиције српске дипломатике, кнегиња Милица износи реалне околности у којима чини богоугодно дело (Маринковић 2001: 35):

Због тога и ја, у Христа Бога побожна Јевгенија, мати веома вољеног свог сина Стефана кнеза, и Вука, самодршца и господара Српске земље и Подунавља – дошавши у Дечански манастир, у обитељ господара Светога Краља Стефана Уроша Трећег, и сагледавши красно и погодно место за боравак монаха, видех, заиста, жалостан приказ како је толико старање и топлина Светог ктитора и оних који су пре нас владали, по Божјем допуштењу, због наших грехова, (како је све то) од злог турског народа спаљено и оборено, упропашћено и опљачкано, а метоси отети и скоро потпуно опустели – погледавши на небо духовним очима, помолих се Сведржитељу Моме Богу (...) (Младеновић 2007: 396).

Експозиција повеље, дакле, сведочи о непосредном и тешком утиску који је на Милицу оставио манастир у том тренутку, али истовремено пружа и два важна податка о узроцима страдања манастира: с једне стране, страдање манастира је последица непријатељске најезде, али је оно и рђав резултат управљања домаћих владара, не само Вука Бранковића, „већ и оних који су још раније непосредно држали манастир” (Шакота 1984: 51–52).

Потом следи молитва Сведржитељу Богу у којој Милица моли за себе и своју децу „изузетно топлим и поетским речима” (Шакота 1984: 51):

Боже, који си пре свих векова и који си у Тројици са страхом певан од бестелесних сила и који Јединородног Сина Твога, очовечењем нераздвојеног, Господа нашег Исуса Христа, од Пречисте и Пресвете Деве Богородице примаш, и од нас грешних

слављење и духовне службе, Владико, неистражива Очинска премудрости, смилуј се мојим гресима, оснажи моју децу у правој вери и срећи, да у побожности служе Теби, Богу Своме, као (што је то чинио) господар и њихов родитељ Светопочивши Кнез (Лазар), и да будемо и ја и они други ктитори овог Светог Манастира, па када Ти дођеш поново као судија живима и мртвима, са светим својим анђелима, постави ме са своје десне стране, Праведни Судијо, са Твојим изабранима који су Ти одуке по вољи (Младеновић 2007: 396).

Управо овај фрагмент Миличине Дечанске повеље, који се у литератури уобичајено назива „Миличином” (Грковић 1993: 22–23) или „Дечанском молитвом” (Перић 1988: 22–24), привукао је највећу пажњу изучавалаца и с разлогом се сматра најлепшим и највреднијим даром који је Милица оставила Дечанима (Перић 1988: 24). Антологијска вредност овог одломка повеље посведочена је у различитим изборима из старе српске књижевности. Ђорђе Сп. Радојичић у неколико наврата доноси исти одломак из ове молитве под насловом *Укрепи моја чеда* (Радојичић 1966: 9; Радојичић 1988: 95), односно *Молитва матере* (Радојичић 1960: 129). Радмила Маринковић је у зборник аутобиографских изјава српског средњег века *Писах и потписих* унела дужи одломак из ове Миличине повеље, укључујући и наведени фрагмент (Маринковић 1996: 180). Молитва је заступљена и у *Антологији српских молитава (XIII–XX век)* Јована Пејчића под насловом: *Боже пре свих векова, укрепи моја чеда у благој вери и благим данима* (Пејчић 2003: 125). Текст повеље на српскословенском језику и преводу на енглески објављен је у публикацији *Selected Charters od Serbian Rulers (XII–XV century) Relating to the Territory of Kosovo and Metohia (part one)*, као један од 17 најрепрезентативнијих докумената тог времена (Živković et al. 2000: 122–125).

На молитву кнегиње Милице као на посебно дело вредно пажње међу првима је указао Ђорђе Сп. Радојичић, коментаришући једно запажање Чедомиља Мијатовића. Мијатовић је, наиме, фрагмент Миличине повеље назвао молитвом „којом се Кнегиња Милица моли Богу за своју децу”. „Њега је та «Миличина молитва» заносила и он је о њој написао ове редове: «Никада се није на простији начин и са мање речи исказала већа и топлија љубав и дубље и безгранично поштовање жене једне према мужу; никада се мати није лепше и простије за децу своју Богу молила»” (Радојичић 1940: 65).

Молитвеном тону Миличине повеље пажњу је посветио и Ђорђе Перић, посебно истичући њене песничке потенцијале⁶, сматрајући је песничким делом, песмом у прози (Перић 1988: 22). За Перића, „молитва представља сасвим логичну композициону целину: увод или зазив у првој реченици, три мољенија за себе и децу своју за опроштење грехова и дечин напредак, као и за благослов ктиторства” (Перић 1988: 23).

Танана осећајност Миличине молитве није промакла ни Јустину Поповићу, који се у *Спомену Свете матере наше Евгеније – Ефросиније, српске царице Милице* осврће на исти одломак: „Ова топла молитва преподобне мајке Евгеније показује какву је дубину смирења она имала и како се топло Богу молила. Њеним светим молитвама она је ограђивала и штитила и децу своју и сав Српски народ” (Поповић 1975: 76).

У контексту изучавања молитве као поджанра у српској средњовековној књижевности, на Миличину молитву указао је и Драгиша Бојовић, с посебним освртом на могућне утицаје софиологије Светог апостола Павла и литургијске поезије, али и на присуство есхатолошких идеја у завршном делу ове молитве (Бојовић 2014: 33–34).

У аренгама српских повеља молитве су уобичајене: њихова је функција да успоставе непосредну везу између верско-књижевних мотива и правног чина забележеног у документу. Владарске повеље у извесном смислу показују да је најзначајнији вид испољавања делотворне вере неког владара био онај који се односио на његову ктиторску и дародавну активност, што се, с једне стране, сматрало идеалном владарском особином, а с друге стране, било је непосредно везано за спас његове душе. Стога аренге владарских повеља недвосмислено казују да се чин донације схвата као „материјални залог за стицање трајног помена и средство спасења душе на Страшном суду” (Поповић 1992: 170).

⁶Перић је замерао Радојичићу што ју је издао непотпуну: „О «Дечанској молитви» мало се писало. Записана је у тзв. «Додатку Дечанским хрисовуљама» који је написан у облику повеље њеног ктиторства, са синовима кнезом Стефаном и Вуком, манастиру Дечани. Радојичић је објавио само фрагмент те молитве (...) Нажалост, Радојичић није сматрао важним да Дечанску молитву коју он назива Молитва матере, треба објавити као целину и да је она тек онда песничко дело када се саопшти у потпуности. Радојичић је Дечанску молитву схватао као део повеље (...)” (Перић 1988: 22).

У том контексту свакако је могућно сагледати и ову Миличину повељу, будући да се из ње ишчитава експлицитна жеља ауторке повеље да се приброји у „друге ктиторе” Дечана (Марјановић-Душанић 2007: 361). Милица, наиме, каже како жели да „будемо ја и они други ктитори ове свете обитељи”, при чему под речју „они” подразумева претходно поменуте синове Стефана и Вука. Читав уводни део повеље, заправо, интониран је као Миличина молитва за синове, „да послуже Господу као некада светопочивши кнез, како би зарад својих дела били изабрани на оном свету” (Марјановић-Душанић 2007: 361).

Иако се то у повељи изриком не каже, част другог ктитора утицајне монашке лавре каква је била дечанска омогућавало је својеврсно изабрање на овом свету, кључно доприносећи идеји легитимитета власти нове династије, која се свим начинима трудила да последује у богоугодним делима светих претходника. Међу њима посебно је место имао свети краљ, чију је запустелу задужбину овим даровима обновила монахиња Јевгенија. Мислимо да наведени документ сведочи о тренутку када је отпочело саображавање двају култова, њихово програмско уобличење као мученичких и, заједно с њиме, настанак измењеног лика светог краља (Марјановић-Душанић 2007: 361–362).

Још један детаљ из повеље открива Миличино образовање и даровитост. Реч је о мотиву „душевних очију”, који се јавља и у Дечанској хрисовуљи Стефана Уроша Трећег: и Дечански и Милица помињу „душевне очи” („срдачне очи”, „очи срца”). Реч је о метафори познатој још у античкој књижевности (Курцијус 1996: 229)⁷, а касније омиљеном топосу у хришћанској лектири (рецимо, код Јована Егзарха, у *Шестодневу*, човеков ум назива се „оком душевним”), код Дантеа (*oculi mentis*, *occhi della ragione*, *occhi dell'anima*), па и код српских средњовековних писаца (Радојчић 1982: 146–147) (на пример, у Доментијановом *Житију Светога Саве*, у Цамблаковој *Служби Стефану Дечанском*, у *Служби Светом Стефану Бранковићу* Непознатог Купиновљанина итд., те у многим средњовековним записима). Коначно, и у *Светом писму* о срцу се говори као о „оку душе”, „оку ума” (Ефесцима посланица Св. Апостола Павла 1, 18) (Томин и Половина 2016; Половина 2016).

⁷ Курцијус наводи да ову метафоору први употребљава Платон у својој Држави („око душе затрпано у варварском блату”).

У сваком случају, реч је о спрегу којим се „вид физичког ока преноси на способност духовне спознаје” (Курцијус 1996: 229) и који је из књижевности прешао у документа канцеларијске писмености (Радојчић 1982: 146). Овај мотив налазимо, између осталих, у аренги повеље манастиру Светих Петра и Павла на Лиму, коју је најпре издао краљ Урош Први, а потом и његови наследници – Милутин, Стефан Дечански и Душан. У аренги документа, која је заједничка свим такозваним Лимским повељама, а иначе сасвим неуобичајена у српским дипломатичким списима, налазимо на формулацију: „А ми земни, покривени тварном претилошћу, тобоже узносећи очи душе и срца к Теби, Христе...” (Тријић 2005: 3–22). „Срдачне очи” помињу се и у Милутиновој Грачаничкој повељи: „(...) и ја вапијем: подигни ме из дубине греховне и просветли ми очи срдачне, пречиста Владичице” (*Задужбине Косова* 1987: 323). Коначно, посебан значај овај мотив има у Дечанској хрисовуљи Стефана Уроша Трећег: „И нама приличи да уперивши ка њему очи срца и очи душе разумно схватимо ко је овај цар царевима и господар господарима” (*Стара српска поезија* 2013: 273)⁸.

Како мотив „срдачних очију” није толико распрострањен у српским повељама из времена кнегиње Милице, могло би се претпоставити да је Дечанска хрисовуља Стефана Уроша Трећег била извор овог топоса при састављању Миличине повеље, чиме би се још једном могла потврдити тесна повезаност између оснивачке повеље овог манастира и исправе с краја XIV века. Мотив „очију душе и срца”, међутим, утолико је занимљивији што се може довести у везу с духовном климом исихазма (Биговић 1997: 52) који је у време Милутина и архиепископа Данила Другог почео да се развија у унутрашњости земље (Тријић 2005: 10), али свој пуни процват доживљава управо у време Лазаревића (Биговић 1997: 50). Штавише, Моравска Србија у време Лазаревића и Бранковића постаје центар окупљања „најдинамичнијих носилаца духовног препорода оног времена” (Јеромонах Амфилохије 1981: 110). Отуда би се овај мотив „срдачних очију”, као својеврстан литерарни детаљ, осим као сведочанство о ослањању на

⁸ И Григорије Цамблак везује овај мотив за Стефана Дечанског, у Служби Стефану Дечанском (Цамблак 1989: 99).

претходну традицију, могао тумачити и као најава нових идеја и садржаја (Ћирковић 1956: 145)⁹.

Имајући у виду строга дипломатичка правила која пружају мало простора за индивидуалне, аутобиографске елементе, и у којима се лични садржај остварује увек у својеврсној „напетости” између онога што издавач повеље може и онога што мора да каже о себи, посебно занимљивом чини се позиција из које у Дечанској повељи проговара кнегиња Милица – монахиња Јевгенија. За разлику од повеља које су издавали владари и ктитори, у којима се идентитет издавача повеље гради најчешће на основама владарске идеологије или ктиторских идеала, уз готово обавезан мотив угледања на претке, кнегиња Милица проговара пре свега из позиције жене и мајке, што је истакнуто већ у интитулацији документа, где ауторка за себе каже: „у Христа Бога побожна Јевгенија, мати веома вољеног свог сина Стефана кнеза, и Вука, самодршца и господара Српске земље и Подунавља – дошавши у Дечански манастир, у обитељ господара Светога Краља Стефана Уроша Трећег” (Младеновић 2007: 396).

О позицији из које говори кнегиња Милица, а у вези са канонизацијом кнеза Лазара, пише и Ђорђе Сп. Радојичић, анализирајући њену молитву с посебним освртом на то што у овој повељи она Лазара назива „светопочившим”:

Можда је намерно избегла да каже «свети». Лазар је постао светац својом мученичком смрћу на Косову. Јевгенија је хришћанка, монахиња, али је она и мајка. Она је молила Бога да њени синови живе «въ благочѣстїи» као што је живео њихов отац, али није имала снаге да се моли да они и умру као њихов отац. Мајка је у Јевгенији победила хришћанку и монахињу. Она је више волела да јој синови буду живи на овом свету него сведи на оном. Плашила се да напише «свети», јер је та реч њу подсећала на Косово... Није знала шта друго да каже, па је рекла «светопочивши кнез». Мислила је она и на живот на оном свету и бринула се како ће њени синови и она дочекати дан страшнога суда (Радојичић 1940: 66).

На сличан начин овај одломак интерпретира и Радмила Маринковић, истичући да Јевгенија

⁹Крај XIV века било је време различитих превирања у свим аспектима друштвеног живота, па тако и у раду канцеларија. Тиме се могу објаснити нове појаве и елементи у канцеларијским исправама.

као ктитор има права да изнесе и своје личне побуде за своје дело, али да се она исказује и као брижна мајка, као достојна удовица и искрена хришћанка. Иако монахиња, Јевгенија поштује успомену на свога мужа, и моли Бога да синови пођу његовим примером, а за себе моли заштиту на Страшном суду, што је опште место у овој врсти списа (Маринковић 2001: 35).

Коначно, брига за синове посредно је исказана и у аренги документа, што сведочи о логичној и промишљеној, а не произвољној и „механичкој” вези између аренге документа и њених правних делова. И у томе се, дакле, огледа аукторкино познавање дипломатичких правила.

Топле и поетске речи којима се кнегиња Милица моли сведржитељу Богу за себе и своју децу (Шакота 1984: 51) упућују на, за ову врсту докумената, неуобичајену осећајност која се најчешће доводи у везу са женским сензибилитетом. Међутим, истицање родбинске релације са Стефаном Лазаревићем могло је имати и другачију функцију, нарочито ако се посматра у контексту иконографске праксе онога доба и специфичног иконографског језика. Тако се, на пример, на љубостињским фрескама јасно приказује божанско порекло власти Стефана Лазаревића, наследника владара – светитеља, кога крунишу анђели (Ђурић и Бабић-Ђорђевић 1997: 159). Портрети Лазара, Милице и Стефана у Љубостињи пропраћени су дугим легендама, украшени нимбовима и свечаним хаљинама, док једино Вук Лазаревић није приказан ни са круном, нити са легендом која би објаснила његов положај. На основу тога закључује се да је било важније нагласити „владарски чин деспотових родитеља (иако је Лазар одавно покојни, а Милица монахиња) него његов однос према брату” (Ђурић и Бабић-Ђорђевић 1997: 159). У том контексту можда би се могло схватити инсистирање монахиње Јевгеније на чиниоцима њеног пређашњег, „предмонашког” идентитета – као на начин да се пружи легитимитет владавини Стефана Лазаревића, што би, донекле, било у сагласју са тумачењем Миличине намере да се уброји у „друге ктиторе” манастира.

Иако монахиња, Јевгенија се и у другим својим исправама „представља” као мајка владара Стефана Лазаревића (пре свега) и Вука, његовог брата. Тако, на пример, у повељи за Велику Лавру Светог Атанасија на Светој Гори (1394–1395), Јевгенија за себе каже: „Стога и ја, монахиња Јевгенија, заједно са православним мојим синовима, који владају Српском земљом и Подунављем, у земљи наше очевине...”

(Младеновић 2007: 227), а сличну формулацију налазимо и у повељи манастиру Пантелејмону (1395) за себе каже: „(...) ја побожна и христољубива монахиња Јевгенија и са својом од Бога дарованом децом, побожним кнезом Стефаном и његовим братом Вуком, понизно падам на колена молећи се” (Младеновић 2007: 306).

Како било, супротно схватању према којем би, као монахиња, Јевгенија требало да напусти свој негдашњи идентитет и саобрази свој дискурс новом, монашком статусу (Трифунувић 1968: 260–261), ове повеље најбоље потврђују мисао Радмиле Маринковић о владарском деловању кнегиње Милице:

У државништву Милица је заступала женски став очувања живота, супротан херојском жртвовању које је заступао њен муж. Склонији апстрактном свету идеја, мушкарац је спреман да за идеју жртвује себе, своје синове, породицу, државу. Жена, по својој природи одређена да штити живот, посвећује се продужењу живота, њена оданост идеји не иде до апсурда (Маринковић 2001: 16).

Тако је снага „матерње природе”, о којој је писала и монахиња Јефимија у својој *Туги за јединчотом*, снага коју је тешко пригушити и обуздати, посредно тематизована и у Дечанској повељи монахиње Јевгеније. У контексту аутобиографске традиције средњег века, која умногоме почива на спознаји сопствене грешности и има за циљ, макар и симболичко, отуђење од властите прошлости – „грешник који је постао верник отуђује се од властите прошлости, јер он не жели да буде по томе *ко* и *какав* је био, већ по томе што се одриче онога што је био” (Zlatar 2000: 18–19), кнегиња Милица и Јефимија вођене су сасвим другачијим принципом, према којем се, сходно хришћанском учењу, не негира властита грешност, али нема ни одрицања од прошлости.

С тим у вези, елементи аутобиографског казивања кнегиње Милице, умне и способне жене, владарке и монахиње, на трагу су размишљања о жени која се по свему (по својој физиологији, психологији и друштвеној улози) сагледава као ближа „природи”, док се мушкарац сагледава као ближи „култури” (Ortner 2003: 146–176). Ипак, зар монахиња која никада није сасвим престала да буде мајка и владарка не представља најбољи пример прожимања „културе” и „природе”, и доказ да се и најпостојаније културне претпоставке и предрасуде могу превазићи, у прошлости, као и данас?

Литература

- Бабић Г., 1972, *Друштвени положај ктитора у деспотовини*, у: *Моравска школа и њено доба*, Београд.
- Библија или Свето писмо Старога и новога завјета*, 1993, пр. Ђ. Даничић, В.С. Караџић, Београд.
- Биговић Р., 1997, *Хришћански егзистенцијализам Свете Горе у XIV веку*, у: *Друга казивања о Светој Гори*, ур. М. Јанковић, Београд, стр. 46–60.
- Бојовић Д., 2014, *Књижевни дар кнегиње Милице*, у: *Кнегиња Милица – монахиња Јевгенија и њено доба*, ур. С. Мишић, Д. Јечменица, Трстеник, стр. 29–37.
- Вујошевић Ж., 2003, *Стари завет у аренама повеља Стефана Душана*, „Стари српски архив” бр. 2, стр. 227–247.
- Грковић М., 1993, *Кнегиња Милица – монахиња Евгенија*, у: *Списи о Косову*, ур. М. Грковић, Београд, 1993.
- Ђурић В.Ј., Бабић-Ђорђевић Г., 1997, *Српска уметност у средњем веку II (XIV–XVI век)*, Београд.
- Ивић П., Грковић М., 1976, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад.
- Јевтић А., (ур.) 1987, *Задужбине Косова: споменици и знамења српског народа*, Призрен–Београд.
- Јеромонах Амфилохије, 1981, *Синаити и њихов значај у животу Србије*, у: *Манастир Раваница (споменица о шестој стогодишњици)*, Београд, стр. 101–134.
- Јовановић Т., (ур.) 2013, *Стара српска поезија, записи и натписи, аренге*, Нови Сад.
- Кашанин М., 2002, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд.
- Константин Филозоф, 1989, *Повест о словима. Житије деспота Стефана Лазаревића*, Београд.
- Курцијус Е.Р., 1996, *Европска књижевност и латински средњи век*, Београд.
- Маринковић Р., 1996, *Писах и потписах. Аутобиографске изјаве средњег века*, Београд.
- Маринковић Р., 1998, *Истраживачи о књижевности деспотовине*, у: *Српска књижевност у доба деспотовине*, ур. М. Пантић, Деспотовац, стр. 7–25.
- Маринковић Р., 2001, *Именом и делом Милица. Размишљања о кнегињи Милице*, „Јефимија” бр. 11, Трстеник, стр. 11–41.
- Марјановић-Душанић С., 2007, *Свети краљ*, Београд.
- Младеновић А., 2007, *Повеље и писма деспота Стефана*, Београд.
- Пејчић Ј., 2003, *Време и вечност. Антологија српских молитава*, Нови Сад.
- Перић Ђ., 1988, „Дечанска молитва“ – заборављено песничко дело кнегиње Милице, монахиње Јевгеније, „Банатски алманах”, св. 4 (октобар–децембар), Вршац, стр. 22–24.
- Половина Н., 2016, *Кнегиња Милица*, Нови Сад [у штампани].
- Поповић Д., 1992, *Српски владарски гроб у средњем веку*, Београд.

- Поповић Ј., 1975, *Животопис Св. деспота Стефана Високог и Св. Евгеније – царице Милице*, Манастир Ђелије код Ваљева–Београд.
- Радојичић Ђ.Сп., 1940, *Избор патријарха Данила III и канонизација кнеза Лазара*, „Гласник Скопског научног друштва”, бр. XXI. Одељење друштвених наука 12, стр. 33–81.
- Радојичић Ђ.Сп., 1963, *Творци и дела старе српске књижевности*, Титоград.
- Радојичић Ђ.Сп., 1966, *О старом српском песништву*, у: *Старо српско песништво*, Крушевац.
- Радојичић Ђ.Сп., 1972, *Живот и аутобиографски одломци Стефана Лазаревића*, у: *Стара књижевност*, ур. Ђ. Трифуновић, Београд, стр. 429–436.
- Радојичић Ђ.Сп., 1988, *Старо српско песништво IX–XVIII век*, Крушевац.
- Радојичић С., 1982, *О временима стварања српске монументалне уметности*, у: *eadem Одабрани чланци и студије*, Београд–Нови Сад.
- Станојевић С., Глумац Д., 1932, *Св. Писмо у нашим старим споменицима*, Београд.
- Томин С., 2007, *Књигољубиве жене српског средњег века*, Нови Сад.
- Томин С., 2011, *Мужаствене жене српског средњег века*, Нови Сад.
- Томин С., Половина Н., 2016, *Очи срдачне. Личности и удеје српског средњег века*, Нови Сад.
- Тријић В., 2005, *Повеља краља Стефана Уроша II Милутина манастиру Светих апостола на Лиму*, „Стари српски архив” бр. 4, стр. 3–22.
- Трифуновић Ђ., 1968, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и Косовском боју*, Крушевац.
- Ђирковић С., 1956, *Осумњичене повеље Кнегиње Милице и Деспота Стефана*, „Историски часопис” бр. VI, стр. 139–152.
- Цамблук Г., 1989, *Књижевни рад у Србији*, Београд.
- Шакога М., 1984, *Дечанска ризница*, Београд.
- Ortner Š., 2003, *Žena spram muškarca kao priroda spram kulture?*, у: *Antropologija žene*, ур. Ž. Papić, L. Sklevicky, Beograd, str. 146–176.
- Radojčić Đ. Sp., 1960, *Antologija stare srpske književnosti XI–XVIII veka*, Beograd.
- Zlatar A., 2000, *Ispovijest i životopis (Srednjovjekovna autobiografija. Rasprava)*, Zagreb.
- Živković T., Bojanin S., Petrović V., 2000, *Selected Charters of Serbian Rulers (XII–XV century) Relating to the Territory of Kosovo and Metohia (part one)*, Athens.